

Tonga

**NGAAHI TU'UNGA FAKAKONISIUMA KI
HE FETU'UTAKI 2022**

NGAAHI TU'UNGA FAKAKONISIUMA KI HE FETU'UTAKI 2022

Fokotu'utu'u 'o e Ngaahi Kupu

Ngaahi Tu'utu'uni

KONGA I - TALATEU	5
1 Hingoa nounou.....	5
2 Kamata ngaue'aki.....	5
3 'UHINGA'i lea	6

KONGA 2 – NGAUE'AKI FAKALUKUFUA 'O E NGAHI TU'UNGA FAKAKONISIUMA KI HE FETU'UTAKI	6
4 Ngaue'aki 'o e Ngaahi Tu'unga Fakakonisiauma ki he Fetu'utaki 2022	6
5 Fakaha 'o e Fakamatala ki he Kau Konisiauma	7
6 Ngaahi Tu'utu'uni Angamaheni ma'ae Kau Ma'u Laiseni.....	8
7 Pule'i 'o e Ngaahi Maumau mo e Ngaue ki he Ngaahi Launga 'a e Konisiauma	9
8 Fakalelei'i 'o e Ngaahi Fakakikihi.....	10
9 Malu Fakafo'ituitui 'a e Konisiauma mo e Fakapulipuli 'o e Fakamatala	10
10 Ko hono Fakahoko mo Tauhi (kau ai 'a e monomono maumau) 'o e Ngaahi Ngaue	11
11 Tu'uaki pe fakafotunga 'o e ngaahi koloa mo e ngaahi ngaue	12
12 Ngaahi ngaue fakakonisiauma fekau'aki mo e totongi, tohi mo'ua, tanaki, mo e fakamo'ua	13
13 Ngaahi Tu'unga 'o e Ngaue.....	14

14	Ngaahi Tu'unga Fakahoko Ngaue.....	15
15	Ngaahi Faka'ataa mei he Tu'unga Fakakonisia 15	

TEPILE 1	18
-----------------	-----------

FOOMU LAUNGA 'A E SINO PULE MA'AE KONISUMA	18
--	----

NGAAHI TU'UNGA FAKAKONISIUMA KI HE FETU'UTAKI 2022

LAO KI HE NGAAHI FETU'UTAKI [VAHE 15.01]

*'I hono ngaue'aki 'a e ngaahi mafai kuo foaki 'i he kupu 53 'o e Lao ki he
Ngaahi Fetu'utaki [Vahe 15.01], 'oku fa'u ai 'e he Sino Pule 'a e ngaahi
tu'utu'uni ko 'eni -*

KONGA I - TALATEU

1 Hingoa nounou

'E ui 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko 'eni ko e Ngaahi Tu'unga Fakakonisiauma ki he Fetu'utaki 2022.

2 Kamata ngaue'aki

Kuo pau ke kamata ngaue'aki 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko 'eni 'i he 'aho 'oku pulusi ai 'i he Kasete pe kehe ange 'o fakatatau ki he kupu 10(e) 'o e Lao ki he Ngaahi 'UHINGA'i Lea (Vahe 1.02).

3 'UHINGA'I lea

- (1) Fakatatau ki he tu'utu'uni si'i (2), tuku kehe ka fiema'u ha 'uhinga kehe 'i hono tu'unga, ko e ngaahi lea 'oku ngaue'aki 'i he Ngaahi Tu'utu'uni ko 'eni 'e tatau 'a hono 'uhinga mo ia 'oku ha 'i he Lao ki he Ngaahi Fetu'utaki [Vahe 15.01].
- (2) 'I he Ngaahi Tu'utu'uni ko 'eni, tuku kehe ka fiema'u ha 'uhinga kehe 'i hono tu'unga, —

“**Lao**” ‘oku ‘uhinga ki he Lao ki he Ngaahi Fetu’utaki [Vahe 15.01];

“**Tu’uaki**” ‘oku ‘uhinga ki ha fotunga ‘o e fanongonongo (notice) pe fanongonongo (announcement) ‘a ia ‘oku fakataumu’a ke fakafetu’utaki ki he kakai ‘o tatau pe ‘i he fakakatoa pe fakakongokonga ke faka’ai’ ai ‘a e ‘ilo ki hono tuku atu ‘o ha ngaue pe koloa;

“**konisiauma**” ‘oku ne ma’u ‘a e ‘uhinga tatau mo ia ‘i he Lao;

“**taha ma’u laiseni**” ‘oku ne ma’u ‘a e ‘uhinga tatau mo ia ‘i he Lao;

“**Taha Fakatotolo**” ‘oku ‘uhinga ki ha taha kuo fakamafai pe sino ‘oku ne tokangaekina fakalao ‘a hono fakahoko ‘o e fakatotolo ‘i he sekitoa ki he ngaahi fakafetu’utaki;

“**Sino Pule**” ‘oku ne ma’u ‘a e ‘uhinga tatau mo ia ‘i he Lao ki he Ngaahi Fetu’utaki [Vahe 15.01];

“**ITU**” ‘oku ‘uhinga ki he Kautaha Fakafetu’utaki Fakavaha’apule’anga;

“**ADB**” ‘oku ‘uhinga ki he Pangike Langa Fakalakalaka ‘a ‘Esia;

“**NZAID**” ‘oku ‘uhinga ki he Polokalama Tokoni ‘a Nu’usila; mo e

“**AUSAID**” ‘oku ‘uhinga ki he Kautaha ‘a e Pule’anga ‘Aositelelia ki he Langa Fakalakalaka Fakavaha’apule’anga.

KONGA 2 – NGAUE’AKI FAKALUKUFUA ‘O E NGAAHI TU’UNGA FAKAKONISIUAMA KI HE FETU’UTAKI

4 Ngaue’aki ‘o e Ngaahi Tu’unga Fakakonisiauma ki he Fetu’utaki 2022

- (1) Kuo pau ke ngaue’aki ‘a e Ngaahi Tu’unga Fakakonisiauma ki he Fetu’utaki ki he kotoa ‘o e kau ma’u laiseni ‘i he sekitoa ki he ngaahi fetu’utaki, pea ‘oku tu’utu’uni pau ia ke faipau ki ai ‘a e kotoa ‘o e kau ma’u laiseni.
- (2) ‘Oku ma’u ‘e he Sino Pule ‘a e totonu ke vakai’i ‘a e ngaahi founa ngaue mo e ngaahi tu’unga ‘i he maketi pea ngaue atu ki he ngaahi launga ‘a e konisiauma.

‘E ngofua ke fakakau atu ‘e he Sino Pule ha ngaahi tu’unga makehe kapau ‘e fiema’u ia koe’uhi ko e lelei fakalukufua ‘a e kau konisia.

- (3) Ko e Ngaahi Tu’unga Fakakonisia ki he Fetu’utaki ko ‘eni ‘e vakai’i mei he taimi ki he taimi ‘i hono tu’utu’uni ‘e he Sino Pule pea fakatonutonu ‘o fakatatau ki ai hili ha ngaahi alea mo e ngaahi fa’ahi felave’i.

5 Fakaha ‘o e Fakamatala ki he Kau Konisia

- (1) Koe’uhi ko e ngaahi taumu’a ‘o e tu’utu’uni ko ‘eni ‘i he kupu 54(a) ‘o e Lao, ‘oku ‘i ai ‘a e totonu ‘a e kau konisia ke ma’u mo kole ‘a e fakamatala fekau’aki mo e ngaahi ngaue, tute mo hono fakahoko ‘o e ngaahi me’a ko ‘eni, kae ‘ikai fakangatangata ki he –
- (a) ngaahi ngaue fakafetu’utaki ki he telefoni to’oto’o;
 - (b) ngaahi ngaue telefoni laine;
 - (c) ngaahi ngaue kehe ki he telefoni ‘i he le’o (fakatata ‘aki ‘eni, founa fe’ave’aki ‘o e le’o ‘i he ‘initaneti);
 - (d) ngaahi ngaue ‘initaneti;
 - (e) ngaue ki he fakamatala ‘i he ‘initaneti (fakatata ‘aki ‘eni, ko ha ma’ua’anga fakamatala ki he fakahoko ta pe ngaue ongo mo e tohi);
 - (f) fekau ‘i he le’o; mo e
 - (g) ngaahi ngaue mo e koloa fetu’utaki kehe.
- (2) Kuo pau ke ‘i ai ha uepisaiti ‘a e taha ma’u laiseni pe ko ha ngaahi founa kehe ‘a ia ‘e fokotu’u ki ai ‘a e kotoa ‘o e ngaahi fakamatala ‘e fiema’u fekau’aki mo ‘enau ngaahi ngaue pea fakahoko ‘o ‘ikai totongi pea lava ke ngaue’aki ‘e he taha kotoa.
- (3) Ko e ngaahi fakamatala ‘oku tufaki ki he kau konisia ‘oku fakatatau ia ki he, kae ‘ikai fakangatangata ki he ngaahi me’a ni –
- (a) ‘ikai takihala mo fakafotunga hala;
 - (b) mahino ngofua pea fakafetu’utaki lelei;
 - (c) fakaha atu ‘i he lea faka-Pilitania mo e faka-Tonga fakatou’osi;
 - (d) fakahoko ‘i he taimi pe ko ia ‘a e ngaahi liliu ‘o fakatatau ki he taimi pe kuo kamata ngaue’aki ai ‘a e ngaahi liliu; mo e
 - (e) ki ha taha ma’u laiseni ki he le’o, kuo pau ‘e ‘ikai totongi ‘a e tohi fakahinohino ki he ngaahi ngaue mahu’inga ki he me’a fakafokifa.

- (4) Kapau 'oku mahu'inga mo fakapulipuli ha fakamatala pau ki ha ngaue fakapisinisi 'a ia 'oku 'ikai fiema'u ke 'ilo ki ai 'a e kakai mo e konisiuma, 'oku ma'u 'e he taha ma'u laiseni ko ia 'a e totonu ke tuku 'a e fakamatala ko ia mei he kakai kae 'ikai ko e Sino Pule. Ko e fakapulipuli 'o e fakamatala ko ia 'e malava ke tu'utu'uni 'e he Sino Pule 'i he fengaue'aki mo e taha ma'u laiseni 'i he taimi ko ia. Kapau 'e 'i ai ha taimi 'e hoko ai ha me'a pehe pea 'ekea 'e he kau konisiuma pe launga fekau'aki mo ia, 'e ngofua ke ngaue'aki 'e he taha ma'u laiseni ha taha pe lahi ange 'o e ngaahi founa ko 'eni –
- (a) tuku atu ha fanongonongo tohi ki he konisiuma ko ia 'o fekau'aki mo e 'uhinga 'oku 'ikai faka'ataa ai ha fakamatala pehe ke 'ilo ki ai 'a e kakai;
 - (b) fokotu'u ia ki he'ene uepisaiti;
 - (c) ui ha fakataha mo e konisiuma 'oku faka'eke'eke pea fakamatala 'a e 'uhinga 'oku 'ikai fakaha ai 'a e fakamatala ko ia; pe
 - (d) ha toe founa kehe kae kehe pe kuo fakahoko lelei 'a e fakamatala ki he taha faka'eke'eke 'o fakatatau ki ai.

6 Ngaahi Tu'utu'uni Angamaheni ma'ae Kau Ma'u Laiseni

- (1) Kuo pau ke tuku atu ke 'ata pea 'oatu 'e he kau ma'u laiseni ki he telefoni laine mo e le'o ki he kau konisiuma ha ngaue ki he ngaahi faka'eke'eke 'o e tohi fakahinohino kae pehe foki ki hono 'oatu 'o e ngaahi tohi fakahinohino telefoni fakafonua kuo paaki.
- (2) Ko e fakamatala 'oku tuku atu 'e he ngaahi tohi fakahinohino ko ia 'oku totonu ke kau ki ai, kae 'ikai fakangatanga ki he ngaahi me'a ko 'eni –
 - (a) ko e hingoa kakato mo e fika telefoni 'o e kau ma'u telefoni ('ikai ke kau ki ai 'a e kau konisiuma kuo nau kole ke 'oua 'e pulusi 'enau ngaahi fakaikiiki);
 - (b) ngaahi fakaikiiki fakafetu'utaki 'o e ngaahi potungaue fakapule'anga, ngaahi kautaha 'ikai fakapule'anga, ngaahi 'apiako, mo e ngaahi 'ofisi 'o e kau talafekau lahi mei muli;
 - (c) ngaahi fakaikiki fakafetu'utaki ki he kotoa 'o e kau ma'u laiseni 'i he sekitoa fetu'utaki;
 - (d) ha lisi 'o e ngaahi fika taila fakalotofonua kae pehe ki he ngaahi fonua fakavahapule'anga;
 - (e) ngaahi fika ki he me'a fakafokifa 'a ia 'oku totonu ke faingofua 'a hono 'ilo pea kuo pau ke ta'etotongi; mo e

- (f) ngaahi fika telefoni ki he tokoni fakalotofonua, lipooti 'o e maumau mo e faka'eke'eke ki he ngaahi ngaue ma'ae konisia 'a ia kuo pau ke ta'etotongi.
- (3) Ko e ngaahi tohi fakahinohino telefoni fakalotofonua ko ia 'oku totonu ke faka'ataa ki he taha kotoa pea kuo pau ke ta'etotongi 'i he fuofua taimi 'e tufaki atu ai ki he kau konisia.
- (4) 'Oku faka'ai'ai 'e he Sino Pule 'a e kotoa 'o e kau ma'u laiseni ke nau ngaue lelei fakataha 'i hono teuteu'i ha tohi fakahinohino telefoni fakafonua kakato 'a ia 'e 'ataa ma'ae kotoa 'o e kau konisia.

7 Pule'i 'o e Ngaahi Maumau mo e Ngaue ki he Ngaahi Launga 'a e Konisia

- (1) Kuo pau ke tuku atu 'e he taha ma'u laiseni ki he kau konsiuma 'o makatu'unga 'i he natula 'o e ngaahi maumau mo e ngaahi launga, ha founa ngaue mo e founa ki hono pule'i 'o e maumau/launga 'a ia 'e fakakau atu ki ai ha ni'ihi pe kotoa 'o e ngaahi sitepu ko 'eni –
 - (a) lekooti 'o e maumau;
 - (b) fakakongokonga 'o e maumau;
 - (c) lipooti 'o e maumau;
 - (d) sivi fakatokolahi;
 - (e) fakalelei'i 'o e maumau;
 - (f) lipooti ki hono fakalelei'i 'o e maumau; pe
 - (g) fakatotolo makehe.
- (2) Kuo pau ke tali 'e he Sino Pule 'a e ngaahi founa ngaue mo e ngaahi founa ko ia mo e foomu ki hono pule'i 'o e maumau mo e ngaue atu ki he ngaahi launga 'a e konisia kimu'a pea kamata ngaue'aki pea ke 'ataa ki he kakai 'o tatau pe 'i he tohi pe 'i he fotunga faka'ilekitulonika 'oku fokotu'u 'aki ai ki he'ene uepisaiti.
- (3) Kuo pau ke lekooti 'e he taha ma'u laiseni 'a e kotoa 'o e ngaahi lekooti 'o e ngaahi launga mo e ngaahi fakakikihi kuo ma'u mai mei he kau konisia. Kuo pau ke toe fakakau atu ai 'a e vaha'ataimi na'e fakahoko ai 'a e ngaue mo e tali ki he ngaahi launga pehe.
- (4) 'E ngofua ke 'ohake 'e he kau konisia 'a 'enau ngaahi launga ki he Sino Pule 'o kapau na'e 'ikai fakafiemalie 'a e ngaue ki he'enau ngaahi fuofua launga na'e faile ki he taha ma'u laiseni 'i loto 'i he 'aho ngaue 'e 30.

8 Fakalelei'i 'o e Ngaahi Fakakikihi

- (1) 'E ngofua ke pulusi 'e he Sino Pule 'i he'ene uepisaiti ha founa ngaue faka'ofisiale ki hono Fakalelei'i 'o e Ngaahi Fakakikihi 'i he vaha'a 'o e taha ma'u laiseni mo e kau konisia. Kuo pau ke fo'u ia 'i ha founa 'oku 'ata-ki-tu'a, mahinongofua, pea faingofua 'a hono ngaue'aki 'e he taha kotoa.
- (2) Kuo pau ke fakahoko 'e he kau konisia mo e kau ma'u laiseni ha ngaahi ngaue fakapotopoto ke solova 'aki 'a e ngaahi fakakikihi kimu'a pea na hoko atu ki ha tokoni mei he Sino Pule.
- (3) 'I hono fakalelei'i 'a e ngaahi fakakikihi, kuo pau ki he Sino Pule ke ne –
 - (a) fakatoto'i faka'auliliki ha launga pe ha me'a kuo 'ohake 'e he konisia;
 - (b) ma'u mai 'a e fakamo'oni 'i hono pea kapau 'e tu'utu'uni ke ma'u mai mei he taha ma'u laiseni mo e konisia fakataha mo ha fakamatala kehe 'a ia 'e ngofua ke fiema'u 'e he Sino Pule; pea
 - (c) kuo pau ke lipooti fakafoki ia ki he konisia 'i loto 'i he 'aho ngaue 'e 30 mei he 'aho na'e faile ai 'a e launga.
- (4) 'Oku tuku atu ha foomu 'i he Tepile 1 ma'ae kau konisia ki hono faile ha launga ki he Sino Pule.

9 Malu Fakafo'ituitui 'a e Konisia mo e Fakapulipuli 'o e Fakamatala

- (1) Kuo pau ke malu'i 'e he kau ma'u laiseni kotoa 'a e malu fakafo'ituitui 'a e kau konisia 'o kau ki ai 'a e fakamatala taautaha mo e kotoa 'o e fakamatala felave'i ki hono ngaue'aki 'o e ngaue 'e he kotoa 'o 'ene kau konisia. Kuo pau ke fakapapu'i 'e he taha ma'u laiseni 'oku 'i ai ha ngaahi founa lelei ki hono malu'i 'o e kau konisia mei hono ngaue'aki 'ikai fakamafai'i mo ta'efakalao 'o 'enau fakamatala mo e ngaahi lekooti taautaha.
- (2) Tuku kehe 'i he hoko ha fakatoto fakalao, kuo pau ke tokoni 'a e taha ma'u laiseni ki hono tuku atu 'o e fakamatala 'e fiema'u ki he taha fakatoto koe'uhi ko e ngaahi taumu'a fakatoto pe.
- (3) Neongo 'a e tu'utu'uni si'i (2) 'o e tu'utu'uni ni, kuo pau ki he taha ma'u laiseni, tuku kehe ha ngaahi tu'utu'uni 'e fakatatau ki hono fakaha 'o e fakamatala 'i he ngaahi lao 'o Tonga, ke ne faka'ehi'ehi mei hono ngaue'aki pe fakaha 'o ha fakamatala 'oku felave'i mo e konisia ki ha ngaahi fa'ahi kehe 'a ia 'oku, kae 'ikai fakangatangata ki he –

- (a) fakataautaha mo fakapulipuli kau ki ai 'a e koloa mo ha fakamatala fakapisinisi kehe kuo ma'u mai 'e he taha ma'u laiseni mei he kau konisia lolotonga 'ene fakahoko pisinisi; mo e
- (b) kotoa pe ha fakamatala kehe 'oku felave'i mo e ngaue'aki 'e he konisia 'a e ngaue 'a e taha ma'u laiseni 'a ia 'oku 'ikai ke ala fakaha.
- (4) 'I he taimi 'oku tuku atu ai 'e he kau konisia 'a 'enau fakangofua mo e loto kakato ki hono fakaha 'a e fakamatala ko ia, kuo pau he 'ikai ngaue'aki ki ai 'a e tu'utu'uni ni.

10 Ko hono Fakahoko mo Tauhi (kau ai 'a e monomono maumau) 'o e Ngaahi Ngaue

- (1) Kuo pau ke 'ikai filifilimanako mo 'ata ki tu'a 'a hono fakahoko mo e tauhi 'o e ngaahi ngaue mo e/pe ngaahi koloa ki he taha kotoa.
- (2) 'Oku 'i ai 'a e totonu 'a e kau konisia ke lipooti ki he taha ma'u laiseni ha ngaahi maumau fekau'aki mo 'enau ngaahi ngaue pe koloa kuo tuku atu. Kuo pau ke fakafaingofua mo ala ngaue'aki 'a hono lipooti 'o e ngaahi maumau ko ia ma'ae kau konisia pea ta'etotongi.
- (3) 'I taimi 'oku lipooti ai 'e ha konisia ha maumau, kuo pau ke tali mo ngaue atu 'a e taha ma'u laiseni ki he ngaahi me'a ko 'eni 'i loto 'i he ngaahi 'aho pisinisi 'e 3 ki he 4.
- (4) 'I hono monomono 'o ha me'angaue maumau, kuo pau ke vakai'i 'a e natula 'o e tupu'anga 'a ia 'e fakahoko mei ai 'a e ngaahi ngaue totonu. Kapau ko e tupu'anga 'o e maumau 'a e me'angaue ko e tupu mei he –
 - (a) hoko ha me'a fakatu'upake hange ko e ngaahi fakatamaki fakaenatula pe ko ha tupu'anga 'oku 'ikai ala pule'i 'e he tangata, ko hono monomono leva 'o e me'angaue maumau kuo pau ke fakahoko 'e he taha ma'u laiseni 'o 'ikai totongi;
 - (b) fo'ui mo e ngaue pe ia 'a e kau konisia pe kau ma'u telefoni, 'oku hilifaki kakato kia kinautolu ha totongi 'a ia 'e felave'i mo e monomono mo hono tauhi;
 - (c) fa'ahi kehe 'a ia ko 'ene ngaahi ngaue na'e 'ikai ke 'i he loto, 'ilo, mo e fakangofua 'a e konisia na'e uesia 'o hange ko ha fakatamaki 'i he hala, ko e totongi leva 'e felave'i mo e monomono mo e tauhi ko ia kuo pau ke totongi 'e he fa'ahi kehe na'a ne fakahoko 'a e maumau. Kuo pau ke tokoni 'a e taha ma'u laiseni 'i hono monomono mo e tauhi 'o e me'angaue maumau ko 'eni; pe

- (d) fo'ui pe 'o e taha ma'u laiseni, 'oku hilifaki kakato leva ki he taha ma'u laiseni 'a e fatongia ki hono monomono 'a e me'angaue maumau pea kuo pau ke nau fua ha totongi 'e felave'i mo ia. Kuo pau ke faka'ataa 'a e ngaahi alea ki ha totongi fakafoki pe fakafetongi pea kuo pau ke fakaha mahino ia 'e he taha ma'u laiseni.
- (5) Kuo pau 'e 'ikai ha aleapau pe ha ngaahi alea kehe te ne fakangatangata, fakasitua'i, pe faka'ikai'i 'i ha founa pe 'a e kau konisia mei he'ene ngaahi totonu kuo fokotu'u 'i he tu'utu'uni ni tukukehe kapau ko ha aleapau 'oku felave'i mo e tu'utu'uni 14.

11 Tu'uaki pe fakafotunga 'o e ngaahi koloa mo e ngaahi ngaue

- (1) Kuo pau ke fakahaa'i totonu 'e ha tu'uaki pe fakafotunga 'oku fakahoko 'e he taha ma'u laiseni 'a e kakano mo e ngaahi tu'unga totonu 'o e tu'uaki 'oku fakahoko. Kuo pau ke 'ikai takihala, kākā pe fakapuputu'u 'i ha fa'ahinga founa pe ki he kau konisia.
- (2) Kuo pau ke ta'efilifilimanako, 'ata-ki-tu'a mo mo'oni 'a e ngaahi tu'uaki pea faka'ali'ali ia 'i ha lea faingofua angamaheni 'a ia 'oku 'oku lava ke mahino'i ngofua 'e he taha kotoa, 'i he lea faka-Tonga mo e/pe faka-Pilitania fakatou'osi.
- (3) Kuo pau ke fakamo'oni'i, fokotu'u atu pea fakaha kakato 'a e ngaahi kupu'i lea tu'ukimu'a mo 'ikai fakamo'oni'i 'o fekau'aki mo e ngaahi koloa.
- (4) Kuo pau ke tuku atu mahino 'e he taha ma'u laiseni 'a e fakamatala 'e fiema'u fekau'aki mo 'enau ngaahi tu'uaki (advertisement) mo e/pe ngaahi tu'uaki (promotions). 'Oku kau ki heni, kae 'ikai fakangatangata ki he –
- (a) fakamatala mahino fekau'aki mo e ngaue pe koloa 'a ia 'oku tu'uaki 'o hange ko e kakano, natula, pe ngaahi 'ulungaanga 'oku fekau'aki mo ia;
 - (b) fakamatala mahino fekau'aki mo e fakamatala taautaha 'o e taha ma'u laiseni 'oku ne fakahoko 'a e tu'uaki pe ko e fakaikiiki 'o e fetu'utaki;
 - (c) kotoa 'o e ngaahi tu'unga mo e ngaahi makatu'unga 'oku ngaue'aki;
 - (d) ko e mahu'inga kakato 'o e ngaahi koloa pe ngaue kuo tu'uaki, mo ha totongi mo e ngaahi fakamole felave'i pe ala ngaue'aki kehe 'a ia 'e ala totongi 'e he konisia; pea
 - (e) kapau ko e tu'uaki 'o e ngaahi koloa pe ngaahi ngaue 'e ngaue'aki ki ha vaha'ataimi, 'oku totonu ke fakaha mahino 'eni. 'Oku ngaue'aki 'a e ngaahi lea 'o hange ko e 'tu'uaki makehe' pe 'fakatau 'osi' ki ha vaha'ataimi nounou pea 'oku fakamahu'inga 'o ma'ulalo ange 'i he mahu'inga angamaheni.

- (5) Kuo pau 'e 'ikai fakahoko 'a e ngaahi tu'uaki 'i ha fa'ahinga founa pe ngalingali fakataumu'a ke tukuhifo, laui'ikovi'i, fakafaikehekehe'i, tapalasia pe ngaue hala 'aki ha taha taautaha, fa'ahinga kakai, pe ha sino 'i he'ene felave'i mo e –
- (a) tu'unga ko e tangata pe fefine;
 - (b) matakali;
 - (c) tangata'i fonua;
 - (d) tui fakalotu;
 - (e) 'ulungaanga fakafonua; pe
 - (f) faingata'a'ia fakaesino.
- (6) Kuo pau ke faka'apa'apa'i 'e he taha ma'u laiseni 'a e malu fakafu'ituitui mo e tau'ataina 'a e kau konisia 'i hono pule'i 'a e ngaahi fekau 'oku nau ma'u. 'Oku totonu ke 'i ai ha founa to'o-ki-tu'a pe fili faingofua 'e 'ataa ki he kau konisia kapau te nau lotu ke ta'ofi 'enau ma'u 'a e ngaahi fekau pe ngaahi tu'uaki.
- (7) 'I he vaha'a 'o e kau fe'au'auhi, kuo pau ke 'ikai fakaha fakafehoanaki 'i he ngaahi tu'uaki 'o pehe 'oku kovi pe tukuhifo 'i ha fa'ahinga founa ha koloa pe ngaue 'a ha taha fe'au'auhi. Kuo pau ke ne fakahoko ha tu'uaki 'oku ta'efilifilimanako.
- (8) Kuo pau ke makehe pea fakafaikehekehe 'a e ngaahi tu'uaki mei he ngaahi tu'uaki kehe pea kuo pau ke 'ikai ngaue'aki 'i ha fa'ahinga founa pe 'a e ngaahi fotunga 'oku faitatau mo e ngaahi tu'uaki 'a e kau ma'u laiseni kehe koe'uhi ke faka'ehi'ehi mei he puputu'u mo e faka'uhinga hala 'a e kau konisia.

12 Ngaahi ngaue fakakonisia fekau'aki mo e totongi, tohi mo'ua, tanaki, mo e fakamo'ua

- (1) Kuo pau ke faipau 'a e taha ma'u laiseni ki he ngaahi tu'utu'uni ko 'eni –
- (a) kuo pau ke tuku atu 'e he taha ma'u laiseni 'a e ngaahi tohi mo'ua 'oku mahino mo totonu 'a ia 'e lava 'o fakamo'oni'i pea mahino'i ngofua 'e he kau konisia;
 - (b) 'oku ma'u 'e he kau konisia 'a e totonu ke fakahoko ha ngaahi fakafehu'i fekau'aki mo e totonu 'o e ngaahi tohi mo'ua pea kuo pau 'e 'ikai fakangatanga 'eni 'e he taha ma'u laiseni 'i ha founa pe;

- (c) kuo pau ke fakafa'ahinga pea fakaikiiki 'a e tohi mo'ua 'o fakatatau ki he natula 'o e ngaue kuo ngaue'aki, ngaahi totongi 'oku fekau'aki mo ia, mo hono ngaue'aki;
 - (d) kuo pau ke fakaha mahino 'e he taha ma'u laiseni 'i he ngaahi tohi mo'ua kuo tuku atu ki he kau konsiuma 'a e taimi 'e ngata ki ai 'a e ngaahi totongi 'a ia kuo pau ke 'ikai toe laka hake 'i he 'aho fakatohimahina 'e 30 mei he 'aho 'o e tohimo'ua; pea
 - (e) kuo pau ke tufaki 'e he taha ma'u laiseni 'a e ngaahi tohi mo'ua 'i ha founa 'a ia 'e faingofua ke ma'u ai 'e he kau konisiuma, 'o tatau ai pe pe 'e fakafou 'i hono fokotu'u ki he 'initaneti pe ko hono tufaki fakahangatonu.
- (2) Kuo pau ke lekooti 'e he taha ma'u laiseni 'a e ngaahi tohi mo'ua mo e ngaahi 'inivoisi ki ha vaha'ataimi ko e mahina 'e 12 tuku kehe ka hoko ha fakakikihi. Kuo pau ke fanongonongo 'e he taha ma'u laiseni ki he kau konisiuma 'e malava ke nau fakahu ha launga 'i loto 'i he mahina 'e 12 'o fekau'aki mo ha me'a ki he ngaahi tohi mo'ua.
- (3) Kapau 'oku 'i ai ha ngaahi tautea ki hono totongi tomui 'o e ngaahi tohi mo'ua, kuo pau ke fanongonongo atu ia pea fakaha 'e he taha ma'u laiseni. 'E ngofua ke kau ki heni ha ngaahi totongi totongi tomui mo e tu'usi mei he ngaahi ngaue.

13 Ngaahi Tu'unga 'o e Ngaue

Kuo pau ke fakakau 'e he taha ma'u laiseni 'a e ngaahi tu'unga fakahoko ngaue lelei taha ke ngaue'aki ki he founa 'oku nau fakahoko ngaue ai ki he kau konisiuma 'a ia 'oku kau ki heni 'a e, kae 'ikai fakangatanga ki he –

- (a) fakapapau'i 'oku lava fakapotopoto ke ngaue'aki 'a e ngaahi ngaue tu'upau (pe ngaahi ngaue pe) 'e he kotoa 'o e kakai 'i Tonga 'i ha tu'unga 'oku vahevahe tatau, mei he fa'ahinga feitu'u pe 'oku nau nofo ai, 'a'ahi ki ai, pe fakahoko pisinisi 'i ai;
- (b) tufaki 'o e ngaahi ngaue 'a ia kuo pau ke fakahoko 'i ha taimi totonu;
- (c) fiema'u pau ke tufaki pea fakahoko 'a e ngaahi ngaue ki he kau konisiuma 'o fakatatau ki he tu'unga 'oku ngaue'aki 'i he ngaue mo e aleapau 'a e taha ma'u laiseni mo e kau konisiuma;
- (d) fiema'u pau ke fakahoko ngaue fakalao mo totonu 'i he ngaahi founa kotoa pe 'i he taimi 'oku ngaue ai ma'ae kau konisiuma; mo e
- (e) fatongia 'o e kau ma'u laiseni ke faipau ki he ngaahi tu'unga fakatekinikale fakafetu'utaki kuo fokotu'u 'e he Sino Pule 'i he kupu 76 'o e Lao pea ke muimui ki he ngaahi founa ngaue lelei taha

fakavaha'apule'anga 'o hange ko e Kautaha Fakavaha'apule'anga ki he Ngaahi Fakatu'unga (ISO) mo e ngaahi kautaha kehe 'oku ngaue ki he ngaahi fakatu'unga.

14 Ngaahi Tu'unga Fakahoko Ngaue

- (1) Kuo pau ke fakahoko 'e he taha ma'u laiseni ha ngaahi alea mo ha konisiauma ki ha ngaahi totongi 'o e kau atu ki ha ngaue kuo tuku atu 'e he taha ma'u laiseni ke –
 - (a) fehokotaki ki he (ngaahi) ngaue;
 - (b) fakahoko ha aleapau (contract) mo ha aleapau (agreement) ki he tu'unga 'o e ngaue mo e konisiauma ki he (ngaahi) ngaue 'oku tu'uaki; pea
 - (c) fakalelei'i 'a e ngaahi maumau pe ngaahi fakafe'atungia ki he ngaue ma'ae konisiauma.
- (2) Kuo pau ke fakahoko 'e he taha ma'u laiseni 'a e ngaahi ngaue fakapotopoto ke ma'u 'a e felotoi 'o 'ene kau konisiauma ki he ngaahi tu'unga 'o e felotoi, kae felave'i tefito mo e ngaahi vaha'ataimi 'o e fakafehokotaki mo e fakalelei.
- (3) Kuo pau ke faipau 'a e taha ma'u laiseni ki he aleapau ki he tu'unga 'o e ngaue 'a ia kuo fakahoko 'i he tu'utu'uni-si'i (1)(b) 'o e tu'utu'uni ni.
- (4) Kuo pau ke tauhi 'e he taha ma'u laiseni ha lekooti 'o 'ene ngaahi alea pea tauhi ha tatau 'o e lekooti 'i ha vaha'ataimi 'oku 'ikai toe si'i hifo 'i he ta'u 'e 2.
- (5) Kapau, 'i hono fakahoko 'o e ngaahi alea ke fakafehokotaki ha konisiauma ki ha ngaue, pe ke fakalelei'i ha maumau pe fakafe'atungia ki he ngaue, kuo fakafalala ha taha ma'u laiseni 'i ha, pe 'oku ngalingali ke fakafalala 'i ha faka'ataa pe 'i ha fa'ahi 'e taha, kuo pau ke fakaha 'e he taha ma'u laiseni ki he konisiauma 'a 'ene fakafalala ko ia, pe ngalingali ke fakafalala, 'i he faka'ataa pe 'i he fa'ahi 'e taha 'i he taimi 'a e felotoi.

15 Ngaahi Faka'ataa mei he Tu'unga Fakakonisiauma

Fakatatau ki he kupu 53(4) 'o e Lao, 'e ngofua ke fakamahino 'e he Sino Pule 'a e ngaahi fakakalakasi pe fakafa'ahinga 'o e kau konisiauma 'oku 'ikai fakakau pe 'ikai fakakau fakakonga ki he ngaahi tu'unga fakakonisiauma ko 'eni.

- (1) Ko e ngaahi kalasi pe fa'ahinga 'o e kau konisiauma 'e ngofua ke faka'ataa mei he ngaahi tu'unga fakakonisiauma ko 'eni ka kuo pau ke nau fakahoko mo tuku atu 'a e ngaahi koloa mo e ngaahi ngaue 'oku felave'i mo e sekitoa fakafetu'utaki pe, 'oku kau ki ai 'a e –

- (a) ngaahi fonua pe kau tokoni fakapa'anga muli 'o hange ko e, kae 'ikai fakangatangata ki he ITU, ADB, NZAID, mo e AUSAID; mo e
 - (b) ngaahi kautaha anga'ofa, fakalotofonua mo fakavaha'apule'anga fakatou'osi, 'i he taumu'a ki he langa fakalakalaka fakasosiale mo e lelei 'a e fonua mo e tokoni pea 'ikai ha taumu'a ke ma'u ha ngaahi tupu.
- (2) Ko e ngaahi kalasi pe fa'ahinga 'o e kau konisia 'a ia 'e ngofua, 'o fakafou 'i ha aleapau felotoi mo e taha ma'u laiseni felave'i, ke nau felotoi fakatou'osi 'oku 'ikai pe 'e 'ikai ngaue'aki ha konga pe kotoa 'o e ngaahi tu'unga fakakonisia 'i ha founa pe ki he anga 'o 'enau fakahoko ngaue 'e ala kau ki ai 'a e –
 - (a) ngaahi 'apiako mo e ngaahi ako'anga;
 - (b) ngaahi pisinisi;
 - (c) ngaahi NGO;
 - (d) ngaahi falekai;
 - (e) ngaahi potungaue 'a e Pule'anga; mo e
 - (f) ni'ih i tautaha.
- (3) Fakataata ki he tu'utu'uni-si'i (2) 'o e tu'utu'uni ni, kuo pau ke tuku atu 'e he taha ma'u laiseni ha fanongonongo tohi 'o fakafou 'i he meili faka'ilekitulonika pe ha tohi 'oku ne fakaha ai ki he Sino Pule 'a e fokotu'utu'u ko ia 'i he 'aho pisinisi 'e 7 kimu'a 'a hono kamata fakahoko 'a e fokotu'utu'u ko ia.
- (4) 'I he taimi 'oku tuku atu ai ha fanongonongo tohi 'i he tu'utu'uni-si'i (3) 'o e tu'utu'uni ni, kuo pau ke kau 'i he kakano 'o e tohi –
 - (a) 'a e hingoa mo e fa'ahinga pe kalasi 'o e konisia;
 - (b) 'a e hingoa 'o e taha ma'u laiseni;
 - (c) 'a e natula 'o e aleapau fekau'aki mo e fa'ahinga 'o e ngaue mo e koloa;
 - (d) 'a e 'uhinga 'oku ngaue'aki ai 'a e faka'ataa ko ia pea ko e (ngaahi) kupu fe;
 - (e) fakakau atu 'o e tohi aleapau (kapau 'oku 'i ai); mo
 - (f) ha me'a kehe 'a ia 'e ngofua ke kole 'e he Sino Pule.
- (5) 'Oku 'ikai fakataumu'a 'a e tu'utu'uni ni ke ne fakasi'ia 'a e ngaahi totonu mo e ngaahi monu'ia 'a e kau konisia 'a ia kuo fakaha 'i he Ngaahi Tu'unga Fakakonisia ki he Fetu'utaki 2022. 'Oku ma'u 'e he Sino Pule 'a e mafai (power) mo e mafai (authority) taupotu taha fekau'aki mo e ngaue 'oku fokotu'u 'i he tu'utu'uni ni ka kuo pau ke ne pehe 'oku fiema'u pea totonu koe'uhi ko e lelei 'a e kau konisia mo e kau ma'u laiseni fakatou'osi.

Fakahoko 'i Nuku'alofa 'i he 'aho **10** 'o **Sune** 2022.

Paula Pouvalu Ma'u

'Ofisa Pule Ngaue

**Potungaue Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi, Fakamatala, Pule'i 'o e Fakatamaki,
'Atakai, Ngaahi Fetu'utaki mo e Feliuliaki 'a e 'Ea**

TEPILE 1

FOOMU LAUNGA 'A E SINO PULE MA'AE KONISUMA

Konga A: Ke ngaue'aki pe 'e he 'ofisi:

Ko e konga ko 'eni ke fakakakato pe 'e he 'ofisi 'o e Sino Pule.

Ma'u 'e	
'Aho na'e ma'u ai	
Fika 'o e launga	
Fa'ahinga 'o e Launga	
'Aho kuo fakakakato ai	
Hingoa 'o e (kau) 'ofisa fakatotolo	

Konga B: Ke ngaue'aki 'e he konisiauma:

Ko e konga ko 'eni ke fakakakato 'e he taha launga.

Hingoa kakato 'o e taha launga:		Ngaahi Fakamatala ('a e 'ofisi 'o e Sino Pule)
Taha ma'u laiseni 'oku fakahoko ki ai 'a e launga:		
Tu'asila 'o e taha ma'u laiseni 'oku fakahoko ki ai 'a e laiseni (Kau ki ai 'a e fakaikiiki 'o e fetu'utaki)		
'UHINGA mo e natula 'o e launga:		

Fika telefoni:		
Tu'asila 'imeili:		
Tu'asila positi 'ofisi:		